

вина правомірності чи неправомірності не завжди впливає на об'єктивну здатність сторін оздоровити його.

Щодо подій як правоприпиняючих юридичних фактів, то вони позбавлені ознаки правомірності або неправомірності, оскільки відсутні елементи цивільного правопорушення. У такому разі для того, щоб встановити, чи мав місце правоприпиняючий юридичний факт, слід визначити відповідність об'єктивних обставин правової дійсності правовим моделям. Якщо правова модель обставин відсутня, то юридичного факту взагалі немає.

Слід погодитися з тим, що основний практичний інтерес у цивільному праві становлять дві обставини: правомірність настання наслідків правочинів і їх невідворотність, а також правомірність як ознака цих правочинів. Із цього випливає, що найефективнішим доводом для визнання правочину недійсним буде визнати те, що він є правопорушенням, у зв'язку з чим до його сторін можна буде застосувати наслідки правопорушення. В іншому разі наслідки, породжені таким правочинном, матимуть юридичну силу. Крім того, не слід забувати про можливість оздоровити правочин, яка може мати місце на різних стадіях розвитку правочинності. І хоча це явище (конвалідація) повністю суперечить сутності ідеї нікчемності правочину⁸, воно існує в силу прямих нормативних приписів цивільного законодавства.

1. *Кот О.* Природа недійсних правочинів // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 4 (59). – С. 112. 2. *Цивільне право: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького.* – Х.: Право, 2011. – Т.1. – С. 371. 3. *Лукіна І.М.* Цивільне процесуальне правопорушення як підстава цивільної процесуальної відповідальності // Запорізькі правові читання: Тези доп. щорічної Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 14–15 травня 2010 р.: У 2 т. / За. заг. ред. С.М. Тимченка і Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Т.1. – С. 141. 4. *Кот О.* Цит. праця. 5. *Нємцева А.О.* Теорії безвинної відповідальності в цивільному праві // Правовий захист людини та громадянина в Україні: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Київ, 24 листопада 2011 р. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 183. 6. *Цивільне право: Підручник: У 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького.* – Т.1. – С. 371. 7. *Кот О.* Цит. праця. 8. *Нижний А.В.* Конвалідація нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2010. – № 4. – С. 76.

УДК 347.12

С. О. КОРОЄД

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Порушується актуальність проблеми доступності правосуддя в аспекті забезпечення ефективності цивільного судочинства, а також обґрунтовується важливість процесуального аспекту доступності правосуддя. Доступність правосуддя розгля-

дається передусім, як складовий елемент права на справедливий судовий розгляд у світлі Європейської конвенції, а зміст доступності розкривається через Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи. Наводяться точки зору науковців на змістовну характеристику доступності правосуддя. Розкривається погляд на доступність правосуддя в широкому і вузькому розумінні. Визначаються елементи доступності правосуддя в процесуальному аспекті, приділяється увага доступності ініціювання (порушення) справи в суді. Пропонується спростити цивільне судочинство, зробити його більш гнучким і оперативним, одночасно зберігши гарантії, які надаються учасникам процесу загальними процесуальними нормами.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, процесуальні норми.

Koroed S.A. Доступність правосуддя по гражданским делам как средство обеспечения его эффективности

Затрагивается актуальность проблемы доступности правосудия в аспекте обеспечения эффективности гражданского судопроизводства, а также обосновывается важность процессуального аспекта доступности правосудия. Доступность правосудия рассматривается, прежде всего, как составляющий элемент права на справедливое судебное разбирательство в свете Европейской конвенции, а содержание доступности раскрывается через Рекомендации Комитета министров Совета Европы. Приводятся точки зрения ученых на содержательную характеристику доступности правосудия. Раскрывается взгляд на доступность правосудия в широком и узком понимании. Определяются элементы доступности правосудия в процессуальном аспекте, уделяется внимание доступности инициирования (возбуждения) дела в суде. Предлагается упростить гражданское судопроизводство, сделать его более гибким и оперативным, одновременно сохранив гарантии, которые предоставляются участникам процесса общими процессуальными нормами.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, процессуальные нормы.

Koroed S.A. Access to justice in civil cases as a way of ensuring its effectiveness

It is addressed the urgency of the problem of access to justice in terms of the effectiveness of civil proceedings, as well as, the importance of the procedural aspect of access to justice. Access to justice is seen primarily as a component of the right to a fair trial in light of the European Convention, and the content of the availability is developing through the recommendations of Committee of Ministers of Council of Europe. It is the brought up scientists' views on the instructive characteristics of the access to justice. It is revealed a look at access to justice in the broad and narrow sense. It is identified the elements of access to justice in the procedural aspect, it was paid attention to the availability of initiation (institution) of the trial in the court. It is proposed to simplify the civil proceedings, to make it more flexible and efficient, while retaining guarantees which are granted to the participants of the proceedings by the general procedural norms.

Key word:

Доступність і ефективність правосуддя – актуальні проблеми сьогодення. Необхідність звернення до проблем доступності та ефективності правосуддя в цивільних справах у судах загальної юрисдикції зумовлена тим, що саме в цій системі розглядаються і вирішуються справи, які зачіпають інтереси мільйонів людей, яких держава визнає найвищою соціальною цінністю. В умовах підвищення ролі суду в державі й необхідності його функціонування як універсального інституту для правового вирішення будь-якого конфлікту і забезпечення реальної прямої дії Конституції України (ст. 8), яка гарантує право кожного на судовий захист і право захищати свої права будь-якими, незабороненими законом засобами (ст. 55), нині справді актуальним є питання не просто забезпечення доступності

правосуддя, а доступності саме до ефективного правосуддя. Синонімів доступності та ефективності правосуддя багато. Це й своєчасне порушення цивільних справ, і строки судового розгляду, і якість ухвалених рішень, їх виконуваність тощо. Тобто проблема доступності правосуддя має багато аспектів. Вона залежить від побудови судової системи, підготовки суддів, їх кваліфікації, процесуального регламенту відправлення правосуддя, надання малозабезпеченим безоплатної правової допомоги та звільнення їх від сплати судового збору тощо.

Безумовно, важливим елементом забезпечення доступності правосуддя є її процесуальний аспект, який у загальній формі може бути сформульований як стан функціонування судової системи, який задовольняє потребу суспільства в якісному і швидкому правосудді та відображає адекватність процесуального законодавства і практики його застосування судами рівню заінтересованості громадян в отриманні ефективного судового захисту.

У зв'язку зі своєю суспільно-політичною, юридичною та науковою актуальністю, обговоренням цих проблем у засобах масової інформації питання доступності правосуддя дедалі частіше порушується в наукових колах. Зазначене питання в тому чи іншому аспекті порушували у своїх працях такі вчені-процесуалісти і судді, як В.В. Баранкова, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, С.В. Васильєв, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, О.М. Овчаренко, П.І. Радченко, Н.Ю. Сакара, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, О.І. Угриновська, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, М.І. Балюк, В.І. Гуменюк, Д.Д. Лупеник, І.Л. Самсін, П.П. Шевчук, А.Г. Ярема та ін.

Проте в працях зазначених науковців проблема доступності правосуддя розглядалася переважно як складовий елемент права на справедливий судовий розгляд, яке передбачено п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також в аспекті надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим та встановлення для них пільг зі сплати судового збору. Водночас засоби забезпечення доступності правосуддя в аспекті ефективності цивільного судочинства науковцями в основному не визначалися.

Зауважимо, для того, щоб правосуддя було доступним, вимагається належний процесуальний регламент порядку порушення справи, її розгляду і вирішення. Це складова функціональна частина правосуддя. Регламент встановлює, як громадяни або організації звертаються до суду, визначаються можливості суду, визначаються судові витрати, процесуальні дії сторін тощо. Такий регламент потрібен для того, щоб учасники процесу розуміли наслідки вчинюваних ними процесуальних дій. Тому дуже важливо виробити законодавчо такий цивільний процес, який визначав би якості доступного ефективного правосуддя.

Питання доступності правосуддя набуло актуальності у зв'язку зі схваленням Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р., яка своїм завданням визначила забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції. У 2010 р. Закон України «Про судову систему і статус суддів» передбачив, що судова система має забезпечувати доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами, а підставою дисциплінарної відповідальності суддів при цьому визначено істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, пов'язані, зокрема, з відмовою у доступі особи до правосуддя з підстав, не передбачених законом.

У науковій літературі доступність правосуддя трактується як стан організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу суспільства у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленням у міжнародно-правових актах вимогам. Доступність правосуддя розглядається також як принцип організації й діяльності судової влади, сфера дії якого поширюється на організацію судової системи й регламентацію процедури вирішення судом юридично значущих справ¹.

Серед вчених-процесуалістів існує також думка, що доступність правосуддя – це певний стандарт, який відображає вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, і безперешкодного звернення будь-якої заінтересованої особи до суду. До поняття доступності правосуддя включають зазвичай такі елементи: 1) «раціональна» юрисдикція суду, яка досягається зменшенням кількості завдань, що не належать до здійснення правосуддя, наявністю альтернативних процедур вирішення спорів; 2) визнання права громадського інтересу об'єктом судового захисту (введення групових позовів); 3) належна судова процедура, яка гарантує справедливий судовий розгляд і передбачає як мінімум два основні елементи: сповіщення та слухання; 4) розумні строки розгляду цивільних справ; 5) «право бідності», тобто наявність механізму, що усуває перешкоду судових витрат при зверненні до суду фінансово неспроможних суб'єктів. Щодо більш широкого підходу до доступності, то вона в цілому забезпечується певними організаційними (територіальне наближення суду до населення, раціонально організована робота апарату суду), правовими (обмеження юрисдикції суду лише з правомірною метою, не порушуючи сутність самого права, справедливий судовий розгляд, що включає належну судову процедуру, додержання принципів гласності, диспозитивності, змагальності, процесуальної рівності сторін, розумності строків судового розгляду) та економічними умовами (розумні строки витрати і створення процесуального механізму звільнення від їх сплати, надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах фінансово неспроможним суб'єктам)².

У процесуальній літературі доступ до правосуддя розглядається як складовий елемент права на справедливий судовий розгляд (поряд з іншими складовими елементами права на справедливий судовий розгляд – правом на розгляд упродовж розумного строку; правом на публічний розгляд справи; правом брати участь у судовому розгляді справи з рівними правами з іншою стороною)³.

Вчені-процесуалісти у визначенні змісту поняття доступу до правосуддя також визнають важливість Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи (які є втіленням висновків ПАРЕ), в яких містяться пропозиції: про розширення механізмів примирення сторін або дружнього врегулювання спорів до прийняття його до провадження або у ході розгляду; про оптимізацію судового процесу, який зазвичай повинен складатися не більше як із двох судових засідань; про застосування санкцій щодо будь-якої сторони, яка не здійснює необхідні процесуальні дії у встановлені строки; про надання суду повноваження або негайно ухвалювати рішення по суті спору, або накладати штраф чи зобов'язувати відшкодувати збитки, чи залишати заяву без розгляду; про активну роль суду в процесі доказування; про виключення з права на апеляцію неналежних питань – позовні вимоги на неналежні суми, запровадження вимоги щодо одержання дозволу суду на подання апеляції; про запровадження медіації як альтернативного способу врегулювання спорів⁴.

У сучасній доктрині цивільного процесу доступність судового захисту в широкому розумінні пов'язується з рядом обставин, найважливішими з яких, на наш погляд, визнаються такі: можливість безперешкодно звернутися до суду за судовим захистом порушеного або оспорюваного права, охоронюваного законом інтересу (гарантоване право на звернення до суду в чітко зрозумілому законом порядку); простота і зрозумілість процедури порушення і розгляду справи, а також реалізації ухваленого рішення; розумні строки судового розгляду; територіальна наближеність судів до осіб, які звертаються за судовим захистом (наближеність суду до населення); наявність системи процесуальних пільг при сплаті судових витрат (розумні судові витрати з можливістю звільнення від їх сплати малозабезпечених); можливість скористатися юридичною допомогою під час ведення справи в суді (для малозабезпечених – безоплатно); обгрунтоване навантаження на судів.

Тобто доступність судового захисту може розглядатися як гарантована можливість у будь-який момент з мінімальними витратами часу і матеріальних ресурсів звернутися до процедури захисту порушених або оспорюваних прав.

Важливим елементом забезпечення доступності правосуддя є її процесуальний аспект.

Доступність правосуддя в процесуальному аспекті означає не лише можливість ініціювання (порушення) справи, а й можливість користування всіма процесуальними засобами, передбаченими процесуальним законодавством. Доступність правосуддя це: а) доступність ініціювання (порушення) справи; б) доступність процедур судового розгляду, диференціація яких має залежати від складності спору; в) доступність оскарження та перегляду судового рішення.

На наш погляд, варто зупинитись на питанні доступності правосуддя в аспекті доступності ініціювання (порушення) справи.

Загальновизнано, що право на судовий захист не може бути скасовано та обмежено, навіть в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Всі обмеження в доступності ініціювання (порушення) справи можна поділити на обмеження, які є результатом усталеної практики в діяльності судів (під час порушення провадження – недоліки позовної заяви, невідомість) та обмеження доступності правосуддя, прямо встановлені процесуальним законодавством.

Не можна заперечити, що у вузькому розумінні проблема доступності правосуддя стосується лише суб'єкта, який потребує судового захисту. Проте варто визнати, що правосуддя не може і не повинно займатися вирішенням усіх юридичних конфліктів, які виникають в суспільстві, незважаючи на ст. 124 Конституції України, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають в державі.

Доступність судового захисту в такому її розумінні можлива лише до певних меж, у разі перевищення яких зменшується як загальна ефективність захисту, так і загальна її доступність. Перевантаження судів і затягування розгляду справ – перші ознаки зниження ефективності й доступності судового захисту.

Тобто об'єктивна сторона доступності цивільного судочинства виявляється в прийнятті до провадження кола справ, які вимагають судового вирішення, а також своєчасному і правильному їх розгляду і вирішенню.

Отже, для того, щоб покращити стан юридичного захисту прав, слід підвищити якість судового захисту, а це передбачає зниження межі суб'єктивної доступності судового захисту. Варто відмежувати суди від справ, які можуть бути

вирішені поза судом, які не вимагають втручання правосуддя, або ж вирішувати такі справи в спрощеному (прискореному) порядку. Насамперед це стосується малозначних і безспірних вимог.

Тому тут варто згадати й про процесуальну заінтересованість як передумову права на звернення до суду⁵, й запровадження спрощених (прискорених) проваджень розгляду і вирішення певних категорій цивільних справ⁶, й посилення дії принципів активності та змагальності в цивільному процесі⁷.

Отже, цивільне судочинство зазвичай настільки складне, тривале і дороге, що заінтересовані особи зазнають значних труднощів у реалізації права на доступ до правосуддя. Тому логічним видається пропозиція спростити цивільне судочинство, зробити його більш гнучким і оперативним, водночас зберігши гарантії, які надаються учасникам процесу загальними процесуальними нормами. Спрощення судової процедури, що має за мету полегшення доступу до правосуддя, допустиме виключно за умови забезпечення високого якісного рівня правосуддя, необхідного в демократичному суспільстві.

Безумовно, доступність, яка розуміється як можливість безперешкодного звернення до суду, має заохочуватися державою і гарантуватися громадянам.

Правосуддя в загальних судах має бути справді доступним, тобто таким, що підходить для всіх громадян і юридичних осіб як в сенсі легкості для розуміння принципів побудови і функціонування судових установ, так і в плані можливості користування ним з метою захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних цивільних прав.

Отже, засобами, які забезпечують доступність правосуддя, слугують право на захист, цілі й завдання судочинства, децентралізація судових інстанцій, здешевлення й прискорення процесів, диференціація судових процедур, розвиток несудових форм захисту прав.

Зазначене свідчить про актуальність проблеми доступності правосуддя в цивільних справах та визначає подальші напрями не лише теоретичних засад забезпечення доступного ефективного судочинства, а й удосконалення цивільного процесуального регулювання відносин у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах.

1. *Овчаренко О.М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 20 с. 2. *Сакара Н.* Проблема доступності правосуддя у цивільних справах // *Право України.* – 2004. – № 1. – С. 105. 3. *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства:* Монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. професора В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 156. 4. *Курс цивільного процесу:* Підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 82–83. 5. *Короєд С.О.* Юридична заінтересованість у цивільному процесі // *Судова апеляція.* – 2011. – № 4 (25). – С. 86–93. 6. *Короєд С.О.* Порівняльно-правове дослідження прискорених проваджень в цивільному процесі України та країн СНД // *Правові відносини: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції.* – Тернопіль, 2012. – С. 6–10. 7. *Короєд С.О.* Проблема активності суду в цивільному процесі // *Судова апеляція.* – 2012. – № 2 (27). – С. 83–90; *Короєд С.О.* Проблема реалізації принципу змагальності в цивільному судочинстві // *Судова апеляція.* – 2012. – № 1 (26). – С. 118–122.